

6. Сімейне право, житлове право

Олійник О.С.

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника»,
м. Івано-Франківськ, Україна

Формування інституту конкубінату в римському приватному праві

Сьогодні в суспільстві поряд з традиційним шлюбом, який передбачає його державну реєстрацію, все більш поширеними стають фактичні шлюбні відносини осіб, які можна розглядати як певну альтернативу шлюбу. Питання, пов'язані з правовим регулюванням фактичних шлюбних відносин, в тих чи інших межах досліджували О. Войнаровська, М.М. Дяккович, Л.В. Дячук, І. Жилінкова, С. Лепех, В.Махінчук, О. Розгон, З. Ромовська, С. Фурса, Ю.Червоний та інші. Однак, на сьогодні, незважаючи на затребуваність вказаного правового інституту та достатність якісних предметних наукових досліджень, тим не менше, ні законодавство, ні доктрина сімейного права не пропонує універсального визначення категорії «фактичні шлюбні відносини» та переліку тих ознак, яким вони повинні відповідати.

Більше того, на даний час навіть відсутнє єдине стале категоріальне поняття для позначення відповідних відносин. Як правило, характеризуючи відносини, що виникають між особами, які проживають однією сім'єю без державної реєстрації шлюбу, використовують терміни «громадянський шлюб», «цивільний шлюб», «фактичний шлюб», «конкубінат», «співжиття» та інші.

Досліджуючи фактичні шлюбні відносини між чоловіком та жінкою, проф. З.В. Ромовська, використовуючи поняття «цивільний шлюб», розглядає його як самостійну форму організації сімейного життя жінки та чоловіка. В. М. Махінчук для позначення відповідних відносин пропонує використовувати термін «конкубінат», під яким розуміє спільне проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу [1, с. 148; 2, с. 100-101]. Термін «конкубінат» походить від латинського терміну «concubo», що в перекладі

означає «лежу разом», та означає зв'язок, що мав тривалий характер та протиставлявся римському законному шлюбу. Для того, щоб краще зрозуміти правову природу конкубіату, доречно звернутися до історичних витоків вказаного поняття з метою дослідження спільних та відмінних рис конкубіату з фактичними шлюбними відносинами.

Дослідники проблеми історії розвитку фактичних шлюбних відносин в Давньому Римі виділяють період ігнорування конкубіату державою та період запровадження правового регулювання конкубіату. Його основою стала, насамперед, соціальна нерівність. В процесі еволюції суспільства, з'являються обставини, які породжують різні види суспільних відмінностей, зокрема такі, що пов'язані із сакральними традиціями, особливостями життя, ментальними стереотипами, моральними пріоритетами тощо. Вони можуть виступати онтологічною основою незаконних подружніх відносин. Конкубіат з'являвся, окрім іншого, ще й там, де існували такі форми шлюбного обряду, які були доступними не всім категоріям соціуму [3, с. 36].

Суворий традиціоналізм римського суспільного життя, окрім іншого, сприяв появі різних форм особистісних відносин осіб, які з тих чи інших об'єктивних причин, не могли укласти законний римський шлюб.

Таким чином, поступово сформувався правовий інститут, відомий під назвою конкубіат – як форма постійного співжиття осіб, що не могли через об'єктивні причини (соціальні, майнові, моральні тощо) вступити у законний шлюб [4, с. 43]. Конкубіат відрізнявся від інших форм особистих відносин тим, що його суб'єкти мали чітко виражене волевиявлення до постійного співжиття. Натомість, споріднювало конкубіат з іншими формами особистих моногамних відносин відсутність жодних юридичних зобов'язань чоловіка та жінки, а також чоловіка до його позашлюбних дітей.

Таким чином, унікальність конкубіату в римському приватному праві, як дозволеної (терпимої) форми особистого співжиття, полягала в тому, що наявність таких подружніх відносин не породжувала жодних юридичних прав та обов'язків. Однак вже за часів Октавіана Августа цей інститут став об'єктом

правового регулювання і зазнав принципових корекцій та доповнень в результаті прийняття закону Юлія проти перелюбства та закону Папія і Поппея.

Першими почали досліджувати різні аспекти конкубінату римські юристи класичного періоду Павло, Ульпіан, Марціан, на основі висловлювань яких дослідники римського приватного права формулювали власні підходи до розуміння інституту конкубінату. Наприклад, І.А. Покровський вважав конкубінат своєрідним сурогатом шлюбу, інші ж дотримувались думки, що конкубінат в класичні часи ніколи не був законним явищем [3, с. 37].

Згідно судової практики претора, конкубіною могла стати вільновідпущена або вільнонароджена жінка, жінка місце народження якої було невідомим або жінка, що вела розпусний спосіб життя чи засуджена за подружню зраду. Тобто, претор уточнив, що конкубіною могла стати жінка, яка не мала права вступити в законний римський шлюб. Також конкубіною могла стати будь-яка вільнонароджена особа, яка вела добропорядний спосіб життя при умові її волевиявленні та у присутності свідків. Згідно реформи сімейного права Октавіана Августа, чоловік, який перебував у конкубінаті, не підлягав кримінальній відповідальності, але, оскільки конкубінат не мав юридичної сили шлюбу, і відповідна особа вважалася неодруженою, то вона підлягала цивільній відповідальності – обмеженням у спадкових правах. Це, на думку деяких авторів, свідчило про те, що наявність конкубінату не суперечила, а, навпаки, передбачала паралельний вступ у законний шлюб.

Таким чином, дана проблема була не до кінця врегульована римськими юристами, а імператор фактично був змушений змиритися з полігамними відносинами окремої категорії чоловіків. Навіть в часи Юстиніана, як зазначав Ф.Шулін, конкубінат «не був безумовною підставою до розірвання шлюбу для дружини» і причиною юридичної відповідальності за перелюб [5, с. 240].

Конкубінат, як об'єкт правового регулювання, мав певну юридичну форму утворення. Він укладався через так звану «голу угоду», тобто в такий спосіб, що не мав відповідної процедури і не передбачав жодних правових гарантій. Починаючи з класичного періоду за батьком народжених у конкубінаті дітей

були законодавчо закріплені певні зобов'язання щодо них [5, с. 241]. Такі діти одержали, за певних умов, право на їх утримання з боку батька, і могли успадковувати частину його майна. Стосовно них почали застосовувати термін «природні» діти.

Сприймаючи конкубінат як «сім'ю нижчої категорії», Юстиніан не тільки наблизив його до законної сім'ї, але й законодавчо зміцнив, усвідомлюючи безперспективність скасування конкубінату як суспільно-юридичного явища. Однак, на думку Л. В. Дячук, навіть Юстиніан не зміг повністю узгодити відносини конкубінату з вимогами християнського вчення, оскільки цей інститут був зумовлений соціальною нерівністю та іншими факторами матеріальної та моральної сфери міжособистісних правових відносин.

Таким чином, викладене дозволяє прийти до висновку, що в Давньому Римі право визнавало не лише відносини між законним подружжям, а й конкубінат, який характеризувався тривалими та стійкими сімейними відносинами, що відрізняло його від випадкового чи тимчасового статевого зв'язку (*adulterium*). Сучасне законодавство країн континентального права демонструє рецепцію інституту позашлюбних дозволених (визнаних) законом союзів. Разом з тим, у Давньому Римі шлюбне співжиття оформлялось, коли подружжя не володіло необхідними особистими правовими якостями.

На нашу думку, інститут фактичного шлюбу бере свій безпосередній початок з інституту конкубінату Стародавнього Риму, однак не можна ототожнювати ці два явища. Безумовно, вони мають ряд спільних ознак, але, разом з тим суттєво відрізняються, що зумовлено, як нам видається, специфікою часу їх існування. Серед основних відмінностей варто назвати те, що конкубінат – це був вимушений стан чоловіка та жінки, які в силу законодавчих перешкод не мали права на вступ у законний римський шлюб. В той час як сьогодні, фактичний шлюб часто розглядається як певна альтернативна форма шлюбу між чоловіком та жінкою, які, з якихось особистих причин не хочуть узаконювати свої відносини. Крім того, при конкубінаті в римському суспільстві чоловік міг одночасно перебувати в

законному римському шлюбі, в той час як українське сімейне законодавство такої можливості не передбачає, оскільки це б суперечило принципу одношлюбності. Тому, цілком логічно видається позиція законодавця щодо відсутності закріплення категорії «конкубінат» у Сімейному кодексі України, оскільки це був специфічний інститут римського сімейного права, який мав певні особливості по відношенню з фактичним проживанням жінки та чоловіка однією сім'єю.

Такими були основні тенденції динаміки шлюбно-сімейних відносин у Римі, що характеризувалися оптимальним поєднанням римської традиції, звичаїв, законодавства та моралі, що знайшли свій безпосередній прояв у законодавстві більш пізніх правових система, в тому числі і України.

Література:

1. Лепех С.М. Проблеми правового регулювання відносин конкубінату за Сімейним кодексом України 2002 року / С.М. Лепех // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2010. – № 3 – С. 147-154. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvlduvs/2010_3/lsmudr.pdf
2. Розгон О. Сущность и признаки правоотношений между лицами, проживающими одной семьей без регистрации брака: украинский и зарубежный опыт / О. Розгон // *Legea si viata* / - Octombrie. – 2016. С. 100-104. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2016/10-2/25.pdf>
3. Дячук Л.В. Конкубінат у класичному римському праві (дискусійні проблеми // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). Науковий журнал. – 2011. - № 3-4. – С. 35-40.
4. Дячук Л.В. Конкубінат у візантійському праві класичної доби / Л. В. Дячук // Держава і право. – 2011. – Вип. 53. – С. 128-133.
5. Шулин Ф. Учебник римского права / Ф. Шулин / Пер. с нем. И.И. Щукина. Под ред. В. М. Хвостова. – М.: Тип. Э. Лисснера и Ю. Романа. – 1893. – 609 с.